

Céhölködés a Zoboralján¹

Zoboralja a Kárpát-medence magyar nyelvterületének északnyugati határán van. Nevét a közepén kiemelkedő Zobor-hegytől nyerte. Lakói katolikusok. Peremkerületi elhelyezkedéséből következik, hogy mind gazdálkodásában, mind szellemi kultúrájában átmenetet jelent az Alföld és a hegyvidék között. Társadalmi szokásai archaikus vonásokat őriznek. Vizsgálódásom csak a második világháború végéig tart, ekkor a környező szlovákság hatása még kevésbé érvényesült.

Az emberi életben a gyermekkorból a felnőttek közé kerülés igen nagy jelentőségű. Minden egészséges fiatal nehezen várja emberszámba vételét. A katolikusok 12–16 év közötti bermálkozása csak egyházi szempontból jelent nagykorúságot, az emberek tudatában korántsem esik olyan súllyal latba, mint a reformátusok konfirmációja. Talán ezért is maradt fenn vidékünkön a céhölködésnek nevezett legény-, illetve leányavatás.

A legények céhölködése

A céhölködés általában 15–16 éves korban történt, de előfordult 18 évesen is. Az alkalom, a helyszín és az időpont falyanként változott, csakúgy, mint a keresztzü-lök meghívása és a meghívás elfogadása. Ahol az avatandó legények hívták meg a keresztapákat (Pogrányban komákat), ott a kocsmában történt a megszólítás. Akadtak nagykomák, akik együtt, egy partiból választottak keresztapákat és egyszerre céhölködtek. A keresztapák száma is különböző volt, néhol egy, máshol kettő, ismét máshol három.

Volt olyan hely, ahol a legény a kocsmában jelentkezett, hogy igyák be, csak ha be volt idva, akkor legénykedhet.

Ghymesen az öregebbek mentek el a 14–15 éves legényekért, s ők hívták azokat a kocsmába, hogy beigyák. Akadtak olyan szülők, akik az egész partit megvendégelték borral, kaláccsal. Sokan céhölködtek Hodikor — búcsú napján — és farsangkor, ezek az időpontok különben is a mulatozás alkalmi voltak.

Télen vasárnap délután is avattak legényeket, némely helyütt hétköznapi este is. Ilyenkor azonban mindig az idősebb legények vették elő a fiatalabbakat. A késő este utcán talált céhöletlen legényt beledobták a patakba. Az is megtörtént, hogy bevitték az elfogott legénykét egy lányos házhoz, ott beszorították a sarokba és egy gombostűvel addig szurkálták, amíg megúnta és felkérte a szurkálókat, hogy legyenek a keresztapái. Ahány legény szurkálta (2–3), annyi liter bort fizetett a beavatott. Ivás előtt kezefogtak. „Isten éltesse, keresztfiam!” — „Isten éltesse, keresztapám” — mondták. Attól kezdve életük végéig így szólították egymást, és a tegezést keedezés, illetve magázás váltotta fel. „Mostantól szót fogadjon nekem, keresztfiam!” — mondták a keresztapák, „Intsenek a jóra és vigyázzanak rám” — feleltek a keresztfiúk keresztapáiknak.

Voltak olyan cimerös legények, akik nem akarták magukat becéhöltetni. Elmentek a fonóba és amikor felszólították őket, azt felelték, nem kell, ők úgyis eljárnak oda, ahova akarnak. (Ez nem gyávaságból vagy szegénységből történt, hanem kivagyiságból.) Akkor a becéhölt legények elővettek egy láncot, átbújtatták a mestergerendán, a fiók gerenda és a födém közti lyukon, belefektették a legénykedőt és becsavarták a láncot. Utána kiengedték és megkérdezték: „Fogadsz vagy nem fogadsz?!” — „Nem fogadok!” — mondta a hetyke legény. Akkor újra becsavarták. „De ám nem volt bolondság” — nem volt könnyű kibírni — mert a lánc nagyon vágott. Harmadszori becsavarás után fogadott a fiú, kezefogott egy legénnyel. „Hát ezt csak olyan gavalérforma legény csinálta meg.” Tehát jó kiállásúnak, erősnek, bátornak kellett lennie.

Sok helyütt (így Pogrányban is) vasárnap délelőtt, mise után, a templomtéren feldobták a céhölendő legényt a levegőbe. Az a három legény lett a keresztapa, akik a többiek éljenzése közben elkapták.

Emlegetnek egy régebbi céhölködési módot, amely szerint két legény megfogta az avatandó legény két kezét, egy meg keresztülbucskáztatta — bukfenceztette — a fején.

¹ Elhangzott az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárásí Gyűjtők IX. Országos Találkozásán (Eger, 1979. VIII. 18.).

„Mire földet ért, legény lett.” Ez az avatási forma babonás hátteret sejtet. Általánosan ismert hiedelem a boszorkányok levegőben bukfencezve történő alakváltoztatása. A céhölködési keresztapák hármasszáma is feltehetően ennek a mozzanatnak az emlékét őrzi.

A múlt században még spontán alakult a céhölködési keresztapaság. „Akivel először keztefogott a legény, az lett a keresztapja” emlékeznek öregapjuk elbeszélésére az idős emberek. A jelen században már előre kiszemelték egymást.

Az elmondottakból jól látszik, hogy ez a választás elsősorban rokonszenven alapult, de a számítás is jelen volt a szempontok között. Ha csak teheték, erős keresztapát választottak, hogy verekedés közben megvédjék őket (ez tiszte is volt a céhölködési keresztapának).

Fontos szabály volt, hogy csak idegent hívhattak, unokatestvért, szomszédot soha, senki. A rétegen belül többé-kevésbé egymást hívták: gazdag gazdagot, szegénysorsú szegényt: „ki vót spekulálva” — emlékezik vissza egy 70 éves, tehát az első világháború utáni időben legénykedő ember. Ugyanő panaszoja: „A barátság most már hideg, a fiatalok érdek miatt állnak partiba.”

A választott keresztapák elvitték a keresztfiakat egy lányos házhoz, sokszor tréfából egy-egy öregmányíhoz.

Az ifjakat még nem számították igazán legényeknek. Ha valahova mentek, előre engedték őket. „Mindig szem előtt voltak!” Figyelték, vajon jól viselik-e legénységüket. Legalább egy-két évnek el kellett telnie, mire a falubeli legénység hangadóivá válhattak.

A keresztapák tettleg is megvédték a keresztfiakat, ha verekedésbe keveredtek, kivéve a rokonnal való viaskodást, „akkor csak csitíthatott, nem volt szabad közbelépnie”. A becéhölt legények továbbra is partijukban maradtak, az ügyesebbek színjátszók lettek. Most már virágot is tűzhetek kalapjuk mellé.

A leányok felnőtté válása

Mikor az ismétlős lányok kimúltak — kimaradtak — az iskolából, leánysorba kerültek. Ez a változás különbözőképpen ment végbe a zabolalji falvakban. Zsérén és Bédén a lányok is céhölködtek, másutt nem vélekszenek rá, hogy valaha is szokásban lett volna. (Ez azonban természetesen nem zárja ki a szokás valamikori meglétét.) A lánypartik ismétlős korban is sokat voltak együtt. Egy fonóház leánytagjai közösséget alkottak, noha idősebbek is voltak közöttük „mindenki pajtyi volt a fonóházban”. A céhölködés az utolsó fonónapon történt a fonóháznál.

A kislány áldomást — pálinkát — vitt magával, eléje állt a kiszemelt, 3–4 évvel idősebb leánynak és felkérte. A kiválasztott mindig elfogadta a tisztséget. Koccintottak és felköszöntötték egymást. „Isten áldja meg, keresztanyám!” „Isten áldja meg, keresztlányom!” — mondták, keztefogtak és megcsókolták egymást. Ettől kezdve keresztanyám — keresztlányom megszólítás járta, a tegezés helyébe közöttük is keedezés, illetve magázás lépett. Általában előre tudta a meghívandó keresztanya a bekövetkező megtiszteltetést és készült rá, himes kendőt, vagy más ajándékot varrt. Ha váratlanul érte, akkor a gyöngyöt akasztotta le a nyakáról, de ajándékot mindig adott leánysági keresztlányának.

Egyszerre mindenkit csak egy kislány választott. Ezt a kapcsolatot egész életükön át figyelemben tartották, de nem terjesztették ki családjuk tagjaira. Minden leánynak egy céhölködési, másik nevén leánysági keresztanyja volt, és három, legfeljebb négy keresztlánya, ha minden évben meghívták, amíg leánykodott. A felcéhölt lány ezután előreállt a templomban, a lányok közé.

A falvak többségében a ruházat- és a hajviselet megváltoztatásával juttatták kifejésre életük új szakaszba érkezését, a lánykodás kezdetét.

Általában Hodi-kor — a falubeli templom védőszentjének napján —, vagy húsvét vasárnapján került sor a kislányok viseletváltására. Levették fejükről a kendőt, attól kezdve hajadonfótt jártak. Két oldalt — két farkocsba — font hajukat egybe fogták hátul a tarkójukon és a fonást szalaggal fejezték be. Ez a hajviselet leánykodást jelentett.

A hajadonok, más nevükön nagylányok virágot tűztek elől a ruhájukra. Mindig olyat, ami éppen nyílt. Zsérén a muskátlit nagyon szívesen tűzték fel. Télen rozmaring került a virág helyére.

Húszéves korukra férjhez mentek a lányok. Aki pártában maradt, az nem állhatott a lányok közé a templomban, és a ruhájáról is lemaradt a virágdísz.

A *fécéhölt*, illetve hajadonok közül kerültek ki a *Mária-lányok*. Jobbára olyanok, akik nem kényszerültek messzi földre, hogy kenyerüket megkeressék. Ezek egymás között felosztották a templomtakarítás tiszttségét, ki volt írva kire kerül sor.

Azok a szegénysorsú lányok, akik nyaranta az Alföldre vagy a Dunántúlra jártak aratni, ott választották maguknak keresztanyát. „*Tarlókeresztanyának* hívták őket s attól kezdve rokonnak tartották egymást.” Három-négy évvel idősebbeket választott mindenki. Ez a felkérés is köszöntéssel és áldomással ment végbe, hasonlóan a *céhölködés*hez. A keedezés ilyen esetben is szokás volt, csakúgy, mint a keresztlányok óvása, vigvázása.

A *céhölési* vagy *céhölködési*, más nevükön *legénységi* vagy *lánysági komaság*-nak az volt a rendeltetése, hogy az idősebbek bevezessék a fiatalabbakat a nem- és korcsoport szerint kötelező viselkedési rendszerbe. Szükség esetén egyénenként segítséget legyenek tanáccsal, ha kell verekedésben való részvétellel a keresztapák, -anyák az őket kiválasztó keresztfiúkat, -lányokat.

Ebből következik, hogy a kapcsolaton belül nem voltak a felek egyenrangúak. Legalábbis addig nem, amíg a köteléknek élő funkciója volt (t. i. a fiatalabbak házasságkötéséig.) Mikor megházasodtak, férjhez mentek, akkor sem szakadt meg közöttük a kapcsolat. Szerették, becsülték, tisztelték egymást. Ha találkoztak, elbeszélgettek. A keedezés szintén megmaradt, de a *keresztelésről* való komaságtól sajátos módon *különbözött*. Akadt olyan keresztfiú, -leány, aki megtisztelte keresztapját, -anyját lakodalmába, ám ez korántsem volt általános.

Megállapítható tehát, hogy a *céhölködés* a fiataikorúak közösségbeli viselkedésének irányítására, ellenőrzésére valósult meg, anélkül azonban, hogy ez a kapcsolat a család belső életét lényegbevágóan érintette volna.

Legénybíró — lánypolgár

Egy falu *becéhölt legénysége* és hajadon *lánysága* közösséget alkotott. A *legények* általában a katonaság után hamarosan megházasodtak, ha nem, *öreglegényként* kerültek számbavételre. A lányok húszéves korukra férjhez mentek, aki *pártában maradt*, annak ki kellett állnia a templomban a leányok sorából. Tehát *négy-öt, legfeljebb hat év* volt a falu *fiatalsága* közötti *korkülönbség*. A *rétegbeliség*, a *rokonság*, a *partik* egymás közötti *versengése*, valamint az *egyéni rokonszenv* és *ellenszenv* tovább tagolta ezt az *összetett korcsoportot*. Mindazonáltal együvé tartoztak a *párválasztás* hagyományos rendjének megfelelő *szórakozásban*, *munkában*, *templomi állás- és ülésrendben*.

Tudvalevő, hogy a két nem viselkedési normái nagymértékben különböztek egymástól. A lányok otthon várták udvarlóikat, s mind a *fonóházban*, mind pedig a *táncvigalomban* *szem előtt voltak* (elkísérték őket). A *közvélemény* kevesebbet engedett meg számukra. A *legények* esetében egy bizonyos határon belül szinte előírt szabálynak tekintették a *kicsapongás szolidabb formáját*. Azok voltak a *cimerös legények*, másik nevükön a *kivágók*, akik jól tudtak mulatni és mulatságot szervezni.

Hogyha ketten vagy többen szerettek egyvalakit, a *vetélytársak* természetesen ellenségeivé váltak egymásnak. A leányok nem mehettek túl a *csipkelődésen*, de a *legények* megittasulván, hamar egymásnak mentek s nem is egyenként, hanem *partinként*. Szükség volt tehát egy olyan *hangadó személyre* — *némely helyütt több személyből álló csoportra* — akiknek a *közösség* által rájuk ruházott *tekintélyük*nél fogva *lehetőségük* nyílt *békítőleg* hatni a *veszekedő, verekedő felekre*. Ez a feladat a *legénybíróra*, *illetőleg a vezetőse alatt álló esküdtelkre* hárult.

A *legénybíró*t 17—18 éves fiúk közül választották, két-három évvel *felcéhölése* után, *egy-két évvel* sorozása előtt. Olyan hely is akadt, ahol csak *regruta* lehetett *legénybíró*.

Legfontosabb követelmények a *legénybíróval* szemben: *jó dalia*, erős *testalkatú* legyen, hogy meg tudja *védni* magát; jól tudjon *mulatni*, de képes legyen *vigyázni* magára, ne *részegedjen* meg; jól tudjon *szervezni*, *irányítani*, hogy a *mulatságok* a *hagyományoknak* megfelelően, de *színesen* *menjenek* végbe; *becsületos* legyen, *mivel* sok *pénz* kerül a *kezébe* és *becsaphatná* *legénytársait*.

Legénybíró választásakor kortelkedtek a legények, vagyis gyűjtötték a szavazatokat az általuk jónak tartott pajtásuk számára. A legénybíró maga jelöltette magát, ugyanakkor áldomást fizetett a kocsmában összegyűlt legénytársainak. Ha másik legény is jelentkezett, az is fizetett. A megválasztott legényt az összegyűlteket éljenzése közben feldobták a levegőbe. Akkor az addig elfogyasztott ital árát neki kellett kifizetnie. Minden falubeli legényre ki volt osztva a bíróválasztáskor elfogyasztott ital egy személyre eső része, s aki valamilyen halaszthatatlan dolog miatt nem lehetett jelen, egy éven belül bármikor megihatta a részét.

A bíróválasztás napján nem mulattak, csak ittak és beszélgettek. A bírónak választott legény szeretője leánypolgár lett. A mellé választott esküdtek pedig segítségére voltak a mulatságok megrendezésében, zenészfogadáson, engedélykérésben, helyiségkérésben, a vigalomban pedig a rend vigyázása volt a feladatuk. Amellett természetesen maguk is részt vettek a mulatásban, táncban. Ha valaki verekedés közben nekikiment, akkor az egész legénység rátámadt a garázdálkodóra.

A legénybíró választásának napja néhány helyen újévkor történt, de a legtöbb faluban farsang előtt, vagy farsang után, hamvazószerdán. Egy évre szólt a választás. Egymás után kétszer senkit nem választottak meg. Akkorra már katonának mentek a bírósorbeliek.

Zoborálján a második világháború után szűnt meg a legénybírók működése, mikor a fiatalok a közeli városokba kerültek munkára.

Pusztainé Madar Ilona

A pécsi pénz, 1919—1921

Az önálló magyar bankjegy történetében vannak igen érdekes, szinte egyáltalán nem ismert epizódok. Az 1919-es esztendő évfordulójához kapcsolódik két magyar pénznem terve, illetve kiadása.

A független magyar proletárállamban a „kék”, valamint a „fehér pénz” szabályozta, helyesebben szerette volna szabályozni az árucserét, a pénzügyi életet. A merőben új világnézeti alapokon álló tanácsállam — önállóságát kifejezendő — pénzkiadási terveket dolgozott ki. A magyar tanácspénzeket érc és papír anyagból szeretnék volna megjelentetni. Fedezettel — gazdasági háttérrel, nemesfém bányákkal, valutáris kincsekkel, külföldi kölcsönrel — nem rendelkeztek s nem is tudhatták azt 133 nap alatt előteremteni. Am elvi és hazafias szilárdságukat bizonyítja, hogy *Beck Ödön* *Fülöppel* elkészítették a tanácsvaluta pénzterveit.

Az éremművész bronz és ezüst fémanyagból egyszerű, de markáns díszítésű pénzeket tervezett 10, 20, 200 koronás cimletekben. Feliratként e terven az ismert jelző: **VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!**, továbbá **MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG** olvasható. Domborított része egy szoborcsoporttal a munkásparaszt szövetséget jelképezi. A kibocsátandó papírpénzeknek hasonló külső megjelenítést terveztek, amely egyaránt megfelelt nemzeti hagyományainknak, ízlésünknek és a proletárállam eszmeiségének. A tervek sajnos nem valósulhattak meg, csupán egyik próbapéldány gazdagítja néhány szenvedélyes numismatikus gyűjteményét.

A budapesti tervekkel egyidőben déli városunkban, Pécsét saját bankjegy, az akkori megfogalmazás szerint „Pécs szabad királyi város pénztárjegye” jelent meg a forgalomban. Pécs hazánk déli területeivel együtt ekkoriban szerb királyi megszállás alatt állott, hiszen az itteni szénbányák látták el a Balkán legnagyobb államává növekedett Jugoszláviát energiahordozó ásványkincsel. E területet csupán megszállták, okkupálták, de nem annektálhatták, vagyis nem nyilváníthatták törvényesen a szerb—horvát—szlovén (röviden SHS) állam elidegeníthetetlen részévé. Ebben az átmeneti állapotban Pécs területenkívüliséget élvezett — avagy szenvedett! Bizonyos haladó, baloldali irányzatoknak kedvezett ez a „státus quo”, de mást, többek között a pénzügyi életet alaplemeire roncsolta szét! Bankjegyhiány lépett föl, a városban nem forgott értékmérő pénznem, zürzavaros cserekereskedelem, primitív árukapcsolatok veszélye fenyegetett. Sem magyar, sem más valuta nem áramlott ide kellő mennyiségben, tehát önálló értékmérő és szabályozó eszköz kellett.